

Lugupeetud Vabariigi President Alar Karis, austatud tänase ürituse võõrustaja, Õiguskantsler Ülle Madise, väga auväärased riigitegelased, kallid endised kolleegid, eksperdid ja personal Põhiseaduse Assamblees, head külalised!

Kui Arno varahommikul oma tööruumidesse jõudis, oli riigipööre juba alanud. [Pikk mõttepaus.] Aga Põhiseaduse Assamblee loomise otsuseni oli veel poolteist päeva aega. See Arno, kellest siin juttu on, on tollane Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär Arno Almann. Kuidas ta 19. augustil 1991 Kadriorgu saabus, seda kirjeldab ta ise järgnevalt:

„Riigipöördest Moskvas sain ma teada juhuslikult. Me elasime Keila-Joal kõrvuti Spordikomitee esimehe Mati Margiga. Tema oli hommikul vara raadio sisse lülitanud, et kellaaega teada saada, kuulis riigipöördest raadio kaudu ja helistas mulle. Mina äratasin telefoni teel Rütli ja hakkasin sõitma Tallinna. Keila lähedal asuva tankipolgu kohal oli selgelt näha suitsupilv. See lisas asjale ärevust ja auto sai gaasi juurde. Linn oli aga vaikne. Jõuan Kadriorgu, ühtki autot ega tanki maja ees ei ole.... paistis päris rahulik olevat. Ja siis ukse juures vajutan kella, miilits tuleb unise näoga vastu – kõik on rahulik. Sa mäletad, kui sealt trepist üles minna, siis seal, kus on praegu see suursaadikute ruum – seal olid sekretäride ruumid – Rütli sekretär, minu sekretär, meie kabinetid olid vastamisi. Minu sekretäri juures oli faks. Praktiliselt maja ainuke korralik faks. Ja selle faksi pealt jookseb pikk tekst maha mööda vaipa. Mis asi see on? Võtsin selle sealt ära, hakkasin seda eest otsast lugema. See oligi Erakorralise Seisukorra Komitee otsus, kus olid meile käsulauad kirjas - mida nüüd ja kohe tuleb teha ja mida ei või teha.“

Siitkohast edasi räägin, mida ise mäletan. Põhiseaduse sünniloo jutustamist võibki alata kuskil 19. augusti paiku. 19-ndal kuupäeval moodustas Ülemnõukogu toimkonna, et välja töötada ja täiskogule esitada mõned päevakohased otsuste eelnõud. Toimkond tegutses kinniste uste taga, teistele Ülemnõukogu liikmetele seal toimuvast teavet ei jagatud. Erakorralise Seisukorra Komitee ei tohtinud ju teada saada, mida kavatsetakse. Istungitesaalis oodati otsust Eesti iseseisvuse küsimuses, aga hilisõhtul, kui toimkond oma eelnõusid ükshaaval tutvustas – nende hulgas oli avaldus riigipöörde kohta NSV Liidus, pöördumine maailma riikide parlamentide ja valitsuste poole (üleskutsega mitte tunnustada Erakorralise Seisukorra Komiteed) – no siis selgus, et seda otsust, mida Erakorralise Seisukorra Komitee kõige rohkem kartnud oleks, nende eelnõude seas polegi. Ettepanek selle küsimuse lisamise kohta Ülemnõukogu päevakorda sai enne istungi lõppu suure kiirustamisega siiski juhatajale esitatud, me jõudsime koguda vist 23 allkirja. Pikka iga sellel paberil polnud, hilisõhtul põletati see Nugise kabinetis ära. Nähtavasti selleks, et Erakorralise Seisukorra Komiteel tõendmaterjalide otsimisele rohkem aega kuluks ja siis kurjategijad jõuaksid võib-olla pakku minna.

Järgmisel päeval, 20 augustil, polnud Erakorralise Seisukorra Komitee sõjalised aktsioonid veel Tallinna jõudnud ning Ülemnõukogu sai oma toimetamisi jätkata. Teatavasti sel päeval sündiski ajalooline otsus Põhiseaduse Assamblee moodustamise kohta. See oli Marju Lauristini idee, et Põhiseaduse Assamblee moodustamise otsusega koos taastatakse ka riiklik iseseisvus. (Tavaliselt öeldakse küll vastupidises järjekorras, aga meie oleme siin ju Põhiseaduse sünnipäeva

tähistamas.) Seda peame me mõlemad – Rein Taagepera ja mina – Marju Lauristini suurepäraseks ideeks, et need kaks otsust ühendada. Eraldi võttes oleks kergesti võinud juhtuda, et üks neist - või koguni mõlemad otsused – Ülemnõukogus vajalikku absoluutset häälteenamust ei saa. (Ülemnõukogus oi üldse reaske häáli kokku saada. Venemeelsed ei tahtnud üldse suuri muudatusi. Üks osa eestimeelsetest, kes tahtsid küll suuri muudatusi, aga ei tahtnud, et Ülemnõukogu neid läbi viib.) Lauristini idee teine tähtis aspekt on veel: Põhiseaduse Assamblee moodustamine Eesti Kongressi kaasates mõjus pingestatud ja suisa vaenulikule siseõhustikule rahustavalt.

Nimetasin äsja Rein Taagepera nime, kellega me Põhiseaduse Assamblee ajajärgul väga tihedat koostööd tegime. Mina olin Tallinnas, tema suurema osa ajast Kalifornias, kus ta pidas ülikooli professori ametit. Meie põhiline suhtluskanal oli faksimasin, tollaegne tehnoloogia suursaavutus. Temast tuleb ka allpool juttu.

Põhiseaduse sünnilugu on üks osa sündmustest pöördelisel ajajärgul. Kogu see ajajärk algas varem ning kestis kauem kui Põhiseaduse loomine. Praegust Põhiseadust ongi mõtet hinnata selles kontekstis, millesse ta oma väljatöötamise ja vastuvõtmise ajajärgul asetus. Pöördelisel ajal oli palju kriitilisi hetki. Küllap tegime me siis vahete-vahel tarku otsusi, aga kindlasti oli meil ikka õnne ka.

Väga kriitilisi olukordi tuli ette mitu korda ning Rein Taagepera eristab nende mitut liiki.

Ühtesid olukordi nimetab ta - piltlikult - **kulli ja kirja** olukorraks, mille puhul münt võib langeda nii ja naa, aga tema langemine valele küljele tähendab suurt või isegi täielikku ebaõnnestumist. Kulli ja kirja olukorra üks näide oli lõppvaatus intrite katsele hõivata Toompea Loss 15. mail 1990. Ingrid taganesid lõpuks läbi eestlaste aheliku. Kui siis oleks ükski ahelikus seisnud inimene vägivallale voli andnud, siis oleksid sündmused Eestis võtnud täiesti teistsuguse pöörde. Teine näide kulli ja kirja olukorrast oli Gorbatšovi ähvardus Balti Keti toimumise järel. Meie ei saanud enam asjade käiku muuta, aga meie õnneks see ähvardus jäigi vaid ähvarduseks. Münt langes meie jaoks õnnelikule küljele. Kulli ja kirja olukorra moodustasid ka sündmused Moskvas 19. ja 20. augustil 1991. Muuseas, riigiminister Raivo Vare on lugenud sõjalisi eriperatsioone Vilniuses ja Riias jaanuaris 1991 meie jaoks isegi kriitilisemaks kui augustiputši. Jällegi näide kulli ja kirja olukorrast. Jaanuaris 1991 päästis meid Jeltsini sekkumine.

Aga lisaks kulli ja kirja olukordadele juhtub ka esimesel pilgul vähem drastilisi, aga ikkagi väga ohtlikke olukordi. Rein Taagepera nimetab selliseid **libedale kallakule astumise** olukorraks. Sellises olukorras kaob kontroll sündmuste üle ja hakatakse alla libisema, teadmata, kus ja kunas see teekond lõpeb. Näitena libedale kallakule sattumisest nimetab Taagepera Eesti Komitee ja Rahvarinde pikka aega kestnud strateegilisi erimeelsusi, eriti seda, kui ühel hetkel võeti sõnavarasse süüdistused teise poole reeturlikkuses. Sellise sõna kasutamine pani Taagepera peas punase tule vilkuma. Siit kodusõjani pole enam pikk maa. Iseseisvuse saavutamine on poliitikateadlastele teadaolevalt kodusõjaohulik olukord, mis nõuab erilist ettevaatust. Näiteks Soomes pääses valla kodusõda aastal 1918, ainult kaks kuud pärast iseseisvuse välja kuulutamist. (See oli ühe poole tegu, mis teist vihastas -- just see,

mille oht varitses Eestit augustis 1991.) Soome kodusõda nõudis 37 tuhat ohvrit. Samalaadne asjade käik sündis ka Iirimaa, kus pärast võidetud iseseisvussõda 1919-1921 läks lahti kodusõda, mis kestis aasta, vahemikus 1922-1923. Surma sai Iirimaa kodusõjas umbes 2000 inimest. Sealhulgas lasti kohtuotsuseta maha 153 sõjavangi. Kodusõdadeks on läinud ka mitmes paigas endise sotsialismileeri maades, näiteks Gruusias aastatel 1991-1993. Ainuüksi jaanuaris 1992 nõudis tulevahetus Tbilisis Rustaveli Avenüül 113 inimelu. Mitmed sõjatandrid olid ka endise Jugoslaavia aladel. Ja mujal.

Rein Taagepera lahkus septembris 1991 Eestist Kaliforniasse - hinges rõõm, et Eesti on jälle iseseisev, aga ka hirm, et ka siin võidakse hakata reeturitega arveid klaarima. Õnneks pääsesid meil reeturid seekord eluga.

See, et me Eestis tähistame pidulikult Põhiseaduse 30. sünnipäeva, on ise tõend selle Põhiseaduse hea kvaliteedi kohta. Eesti Põhiseadus sätestab ühe meie riigi peaeesmärgi, milleks on Eesti rahva, kultuuri ja keele säilimine läbi aegade. Tegelikult oleme saavutanud kõrgemagi eesmärgi kui lihtsalt iseseisvus – me kuulume Vabasse Maailma. Iseseisvad riigid on näiteks ka Valgevene või Azerbaidžaan, aga Vabasse Maailma nad ei kuulu. 1970-ndatel ja 80-ndatel, kui Eesti inimestel hakkasid külas käima sugulased lääneriikidest, tundsimine end nendega võrreldes vanglaelanikena. Aga nüüd oleme vabad. Enamgi veel, Eesti on praegu demokraatia kvaliteedi poolest Ida-Euroopa regioonis esikohal – viitan siin demokraatia indeksitele kolmest auväärsest allikast – USA-s tegutsev *Freedom House*, Suurbritannias *Economist Intelligence Unit* ning Rootsis *Varieties of Democracy Institute*.

Eesti edulool on mitu põhjust, aga meie Põhiseadus on kindlasti andnud sellesse oma panuse.

Ei saa kuidagi öelda, et Põhiseaduse Assamblee oleks töötanud ilma suurte erimeelsusteta. Suurim ning kõige raskemini lahendatav erimeelsus valitses presidendi valimise viisis ja tema võimu ulatuses. Küllap me kõik mäletame katset Põhiseaduse Assamblee läbikukkunuks kuulutada ja laiali saata. See katse tehti jaanuaris 1992, aga õnneks edutult. Aga tegelikult ma ise lausa nautisin tegevust Põhiseaduse Assamblees. Võrreldes Ülemnõukoguga, mille liige ma ka olin, oli Põhiseaduse Assamblee hoopis rahulikuma sisekliimaga. Üleelamised Ülemnõukogus põhjustasid mul mõnegi unetu öö, Põhiseaduse Assamblee oli sellega võrreldes peaaegu nagu sanatoorium.

Palju õnne sünnipäevaks, Eesti Vabariigi Põhiseadus! Soovime Sulle pikka iga!